

Çözümlemeden Tedaviye: Wittgenstein "Felsefesi" Üzerine Notlar

*From Analysis to Therapy: Notes on the "Philosophy" of
Wittgenstein*

Harun TEPE

*Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü
06800 Beytepe-Ankara
harunt@hacettepe.edu.tr*

Makale Bilgisi (Konuk Yazar)

Gönderildiği Tarih: 04.07.2018
Kabul Edildiği Tarih: 10.09.2018
Yayınlandığı Tarih: 19.09.2018

Article Info (Guest Author)

Date submitted: 04th July 2018
Date accepted: 10th September 2018
Date published: 19th September 2018

Öz

Wittgenstein kişiliğiyle olduğu kadar görüşleriyle de aykırı bir filozoftur. Geleneksel felsefenin kalıplarını zorlayan görüşleriyle hep bir eleştiri filozofu olmuş, yeri geldiğinde kendi görüşlerini de eleştirmekten geri durmamıştır. Onun görüşleri genellikle iki döneme ayrılmakla birlikte, kimi zaman üç ya da daha fazla döneme ayrıldığı da olmuştur. Tractatus'ta mantıkçı pozitivizm çizgisinde bir felsefe eleştirisi yapan Wittgenstein, felsefe önermelerinin yanlış değil, tümüyle anlamsız olduğunu söyler. Dünya şeylerden değil olgulardan oluşmaktadır. Olguların resimleri de tümcelerdir. Bu tümceler ise tümüyle doğa bilimlerini oluşturmaktadır. Felsefede böyle tümceler bulunmaz. Felsefeye kalan dünyaya ilişkin hiçbir şey söylememek, sadece dilin çözümlemesini yapmaktır. Daha sonra bu dil görüşündeki yanlışları gören Wittgenstein, dilin farklı amaçlarla ve hep bir yaşam biçimi içinde kullanıldığı görüşüne ulaşır. Bu görüşünü de dil oyunları ve yaşam biçimi kavramları çerçevesinde ortaya koyar. Felsefeye düşen farklı dil oyunlarının söz konusu olduğunu ve bunların farklı amaçlarla oynandığını, ama bunun hep bir yaşam biçiminin içinde yaşandığını göstermesidir. Felsefe dilin kullanımına karışmamalıdır, onu olduğu gibi bırakmalıdır. Bu nedenle filozofları kullandıkları felsefi terimleri günlük dille sınınamaya çağırır. Felsefe dilin kullanımına karışmadan, felsefede kullandığımız dilin düşünmemizi nasıl sakatladığını ortaya koyarak iyileşmeye kapı aralar. Çözümlemeden sadece olanı göstermeye giden yolda Wittgenstein hep bir dil filozofu, bir felsefe karşıtı olarak kalır. Ama felsefe 21. yüzyılda onun açtığı bu yolda yürüyüşünü sürdürür.

Anahtar sözcükler: Wittgenstein, dil eleştirisi, dil oyunu, yaşam bağlamı, tedavi.

Abstract

Wittgenstein is a dissident philosopher with its accounts of philosophy as his unordinary personality. Challenging the traditional philosophy he has forever been a critical philosopher and criticized even his own previous accounts when he found in them mistakes. His philosophy is approached generally in two or three periods, but sometimes more than three. Criticizing traditional philosophy as a logical positivist in Tractatus, he claims that propositions of philosophy are not true or false, but nonsense. World consists of facts not things. The pictures of facts are sentences. And all sentences belong to natural sciences. Philosophy does not have any sentences. What we expect from philosophy is to analyse the langue only and to say nothing on the world. After noticing his mistakes in his theory of langue, Wittgenstein comes to a new concept of langue that we use langue for different aims and always in a form of life. He introduces this new theory of langue with the conceptions of langue games and forms of life. What we expect from philosophy is to put forth that different langue games are played with different aims in various forms of life. Philosophy should not interfere these different uses of langue and let them be how they are. Therefore Wittgenstein invokes philosophers to test their philosophical terms with ordinary langue. Displaying how the uses of philosophical terms cripple our thinking he indicates the way of cure. On his philosophical journey from the analyses of langue to langue games and to therapy he remains forever a langue philosopher, an anti-philosopher. But philosophy in the 21st Century follows his paths.

Key Words: Wittgenstein, analysis of langue, langue games, forms of life, therapy.

Wittgenstein'in 20. yüzyılın ön önemli filozofu olduğu düşüncesi tartışmalı olabilir, ama onun 20. yüzyılın önde gelen birkaç filozofundan biri olduğunu söylemek aynı derecede tartışmalı olmayacaktır. Kimilerine göre o 20. yüzyılın en etkili ve etkileyici filozofudur. 20. yüzyılın sonunda ABD ve Kanada üniversitelerindeki felsefecilerden, 20. yüzyılda önemli buldukları beş felsefe yapıtının adlarını yazmaları istendiğinde, *Felsefe Soruşturmaları*'nin birinci kitap, *Tractatus*'un da dördüncü kitap olarak listede yer aldığı görülmüştür (Lackey 1999, s. 331-332'den aktaran Stern, 2004:1). Yine *Time* dergisinin yüzyılın bitiminde hazırladığı 20. yüzyılın en önemli yüz kişisi listesinde filozof olarak yalnızca Wittgenstein'in adı yer almıştır (Stern, 2004: 1). Kuşkusuz beş kitaptan ikisinin Wittgenstein'a ait olması, onun yerini tartışılmaz kılmaya yeterli sayılabilir. Ama kuşkusuz herkes bu kanaatte değildir. Onun büyük bir filozof olmadığını düşünenlerin sayısı da az değildir.

Onun felsefesine ve felsefedeki yerine ilişkin tartışmalarda, onun yazma biçiminin, teorik belirlemelerden ve kesinliklerden kaçınma isteğinin de önemli bir rolü olduğu açıktır. Bunun sonucu olarak kimileri onu çağının en önemli filozofu, "dahi bir filozof" görüp, yazılarında insanı "yeni bir felsefe" dünyasına soktuğunu söylerken; bazıları onun felsefedeki ününü çok abartılı bulmaktadır. Onun Cambridge'de en büyük destekleyicisi olan B. Russell bile onun özellikle ikinci dönem felsefesini eleştirerek, onu kendi yaptığı şeyi gereksizmiş gibi gösteren bir görüş ortaya koymakla suçlar. Kendine özgü bir yazma biçimi olan, özellikle ikinci döneminde, belirlemelerde bulunmadan bir şeyler söylemeye (anlatmaya) çalışan Wittgenstein hakkında böyle çatışmalı yargıların olması doğaldır. Bu açıdan onun Nietzsche'yle karşılaştırılabileceği, her ikisinin de felsefede yeni bir hareket noktası ortaya koymaya çalıştıkları, ama her ikisinin de sonuçta filozof görülmeyle felsefe dışına çıkarılmayla karşı karşıya kaldıkları söylenmiştir (Sluga, 1996: 29). Bu düşünce Nietzsche için de çok problemli olmakla birlikte, Wittgenstein için çok daha problemli, hatta olanaksızdır. Wittgenstein'in belki alışılmış filozof tipine pek uymadığı söylenebilir, ama onun filozof olmadığını söylemek çok aşırı bir ifade olurdu.

Wittgenstein'in felsefedeki tartışmalı yeri onun alışılmış kalıpları zorlayan bir felsefeci/filozof olmasından ve hep eleştirel, ama son dönemde anti-felsefe denebilecek bir felsefe görüşü ortaya koymasından da kaynaklanmaktadır. En azından bu faktörlerin onun hakkında birbiriyle çatışan yargılar verilmesinde etkili olduğu kesindir. Russell tarafından daha neredeyse ilk karşılaşmalarından itibaren bir dahi olarak görülüp bütün gücüyle desteklenmesi ve tüm akademik yükseltme kurallarını bir yana bırakıp *Tractatus Logico Philosophicus* bir doktora tezi olarak kabul edilerek ona felsefede doktora derecesinin verilmesi ve Cambridge'de ders vermesine izin verilmesi, onun olağandışı bir düşünür olduğunun açık bir kanıtıdır. Farklı dönemlerde farklı felsefe sorunları üzerine odaklanarak birbirinden tümüyle farklı felsefeler¹ –bunlara "felsefe"ler denebilirse- ortaya koyması ve her büyük yapıtının büyük tartışmalara yol açması ve çağının felsefe gelenekleri üzerinde etkili olması –birçok değinde onun birbirinden bağımsız iki felsefenin, 20. yüzyılın iki önemli felsefe çizgisinin başlatıcısı olarak görülmesi- bunun bir göstergesidir.

Wittgenstein'in çok yönlü felsefesinin arkasında onun etkilendiği kişilerin çok yönlülüğünün de etkisi olduğu düşünülmektedir. Bir yandan Frege ve Russell gibi dil (anlam) ve mantık (matematik) felsefesi filozoflarının çalışmaları onu felsefeye yöneltirken, diğer yandan bu felsefe yapma biçimine çok uzak duran Schopenhauer, Kierkegaard, Freud ve Otto Weininger gibi kişilerin düşüncelerinin onun üzerinde etkili olduğu görülmektedir. İkinci döneminde daha yakın olduğu G. E. Moore da onun etkilendiği, ama Russell ve Frege gibi hayran olmadığı, kişilerden biridir. Sluga bu listeyi biraz daha genişleterek onun etkilendiği Viyanalı bilim adamları ve filozoflar arasına fizikçi Rudolf Boltzmann, filozoflar Ernst Mach ve Moritz Schlick, Sigmund Freud ile Otto Weininger (cinsellik filozofu), Fritz Mauthner (eleştiri ve dil filozofu), Karl Kraus (politika ve kültür hicivcisi) ve Adolf Loos (mimar) gibi Viyanalı ünlü kişileri de

¹ A. Kenny onun tümüyle birbirinden tümüyle farklı iki felsefe, yani *Tractatus*'ta katı bir mantıkçı pozitivism ile *Felsefe Soruşturmaları*'nda analitik felsefe içinde yer alan günlük dil felsefesi anlayışını ortaya koyduğu görüşüne karşı çıkar. Wittgenstein'in iki yapıt arasındaki dönemde 1930'lu yıllarda yazdığı daha sonra yayımlanan eserleri dikkate alındığında, bunu söylemenin artık pek mümkün olmadığına inanır. Düşünceleri sürekli gelişmesine karşın, onun felsefi ilgilerinin hep aynı kaldığını düşünür (Kenny, 2006: XI).

ekler (1996: 3). Onun yazılarında ele aldığı farklı felsefe konuları düşünüldüğünde, bu listenin daha da uzatılabileceği açıktır.

Onun en fazla etkilendiği, mühendislikten vazgeçip tümüyle felsefeye yönelmesinde de etkili olan iki filozofun –en azından ilk dönemi için- Frege ve Russell olduğu kesindir. Aristoteles'e kadar uzanan geleneksel mantığın sınırlamalarından sıyrılan sembolik mantığın iki önemli temsilcisi olan Frege ve Russell, tüm olarak matematiğin (Russell) veya aritmetiğin (Frege) saf mantık olarak ele alınabileceğini göstermek için, sembolik mantıkla matematiğin önermelerinin çözümlemesine yönelirler. Bunun için birçok mantık ve felsefe kavramının yeniden ele alınması gerektiğine karar verirler. Wittgenstein 1912 yılında Cambridge'e geldiğinde bu felsefe anlayışı neredeyse onun felsefe anlayışı olur. Felsefi bakışının arkasında bu iki filozofun olduğunu *Tractatus*'ta açıkça belirterek, bu kitapta yazdıklarını "Frege'nin görkemli çalışmaları ve arkadaşım Bertrand Russell'in yazıları"na borçluyum der (Sluga, 1996: 5-6).

I. *Tractatus* Döneminde Wittgenstein ve Felsefi Bakışı

Tractatus Logico-Philosophicus'taki sorunların arka planında Frege ve Russell'in ele aldıkları mantık ve/veya dil sorunları vardır. Bu yıllarda, Russell'in etkisiyle, not defterine "felsefe, mantık ve metafizikten oluşur, mantık onun temelini oluşturur" notunu düşen Wittgenstein, I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren daha sonra *Tractatus*'u oluşturacak notlarını yazmaya başladığında, *Tractatus*'ta da ana sorunu haline gelecek olan önermelerin olguları nasıl resmedebileceği ve gerçekliğin nihai oluşturucularının neler olduğu soruları üzerinde durur. Sluga *Tractatus*'un büyük oranda Russell'in atomculuğu ile Frege'nin *a priorizm*ini birleştirme girişimi olarak okunabileceğini düşünür. Ama Wittgenstein'in bunlarla sınırlı kalmadığını metafizik ve ahlak konularına da el attığını yazar (Sluga, 1996: 9).

Onun *Tractatus*'ta metafizik sorunlarla ilgilendiği açıktır. Daha doğru ifadeyle, Wittgenstein burada Kant'ın nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalıştığı metafiziğin, neden olanaksız olduğunu göstermeye giriştiği söylenebilir. Bunu da dile getirilemez olma üzerinden yapar. Dile getirilebilir olanlar yalnızca olgulardır, eğer bir olgu yoksa ona ilişkin sözcük de, tümce de yoktur. Bu nedenle, şeylerden söz eden, şeylerin yapısını ortaya koyma iddiasında olan bir metafizik mümkün değildir. Söylenen her şey dille söylendiği için, dilin ötesinde şeylerden, onların kendilerinde özelliklerinden söz etmek de anlamsızdır. Şeyler ve dil arasındaki ilişkiden söz etmek de aynı nedenle anlamsızdır. Zira her söylenen dil aracılığıyla (sözcükler ve tümcelerle) dile getirildiğinden, dilin ötesinde kalan hakkında bir şey söylemek de mümkün olmayacaktır.

Wittgenstein'in *Tractatus*'ta ahlak konularına da el attığını söylemek biraz iddialı bir ifade olur. Ama Wittgenstein, yayıncı Ficker'a yazdığı bir mektupta *Tractatus*'un asıl amaçladığının etik olduğunu, etik olanın sınırlarını içeriden belirlemek istediğini, "bugün birçok kişinin üzerinde gevezelik ettiği etiği, onun hakkında hiçbir şey söyleyemeyerek tanımladığını" belirtir (Sluga, 1996: 9). Bu onun kendi ifadesi olduğuna göre, buna karşı söylenebilecek bir şey yoktur, ama hiçbir söylemeden, sadece onun hakkında konuşmanın mümkün olmadığını söyleyerek bir konu hakkında ne kadar bilgi ortaya konulabilirse, Wittgenstein *Tractatus*'ta o kadar etik yapmıştır. Bunu etik karşıtı bir tutum, etiğin üzerinde konuşulamayacak şeylerden biri olduğu şeklinde okumak da mümkündür. Mistik yorumların kaynaklandığı yer de bu ikinci türden okumalardır. Bir şey söylenemiyorsa susmak, konuşmadan felsefe yapmak gerekir. Susarak ve derin düşünmeye dalarak yapılan, kimi dinsel pratiklerden de iyi bildiğimiz, bir tür felsefedir bu. *Tractatus*'un asıl anlamının mistik olduğu, Wittgenstein'in mistik bir tutumla felsefenin sonunu ilan ettiğini düşünenler de olmuştur.

Ama 1919'da Russell'a yazdığı başka bir mektupta kitaptaki "ana noktanın önermelerle (dille) dile getirebilir olan (ve aynı zamanda düşünülebilir olan demektir) ile önermelerle dile getirilemeyen, ama gösterilebilir olana ilişkin teori olduğunu, felsefenin ana sorununun da bu olduğunu" söyler. (Wittgenstein 1974, s. 71'den aktaran Sluga, 1996: 9). Wittgenstein kitabının asıl amaçladığının etik olduğunu söylese de, açıktır ki, bu kitabın ana sorunu değildir. Ana sorun dile getirebilir olan ile dile

getirilemeyen (yalnızca gösterilebilir olanın) sınırlarının çizilmesidir. Bu kuşkusuz etik için de geçerlidir.

Tractatus'ta Wittgenstein'in temel varsayımı tek bir anlamlı dilin olduğu ve ondan da dünyanın mantıksal yapısının çıkarılabileceğidir. Olguları resmeden bu dil bilimsel önermelerin ortaya konulmasına olanak vermektedir. Onun için dünyaya ilişkin tüm söylenebilenler doğa bilimlerini meydana getirmektedir. Tüm tümceler belirli bir yapı veya iskeleti de kendilerinde taşımakta ve bu yapıyla olguları resmetmede kullanılmaktadırlar. Zaten dilin tek işlevi de budur.

Dilin mantıksal yapısı ile dünyanın yapısı arasındaki ilişki, daha bilinen biçimiyle dil ve dünya ilişkisidir sorgulanan. Kitap birinci önermeden itibaren, önce dünyanın oluşturucuları (olgular, olgu durumları ve şeyler), daha sonra dil (dil yapısı, düşünceler, düşüncelerin dile getirilişi olarak tümceler) üzerinde durarak, bu ilişkinin neden dile getiremez bir ilişki olduğunu göstermeye çalışır. Kitabının sonunda da olguları resmetmeyen her tümcenin saçma veya anlamsız olduğunu belirterek, okuyucuyu üzerinde konuşulamayan hakkında susmaya davet eder. Olguların resimleri olmayan etik ve estetik önermelerin anlamsız olduğunu, ama bunun kadar mantığın önermelerinin de –bir olguyu dile getirmedikleri için– anlamsız olduğunu söyler. Bu, *Tractatus*'ta kitap boyunca yaptığı tüm belirlemelerin, kitapta dile getirilen tüm tümceler de anlamsız olmaları demektir. Olguları resmetmeyen *Tractatus*'un tümceleri de anlamdan yoksundur. Kendisiyle çelişkiye düşmemek için Wittgenstein burada merdiven metaforunu² kullanır. Duvarı aşmak için kullanılan, duvarı aştıktan sonra devrilmesi gereken bir merdiven gibi, *Tractatus*'un tümcelerini de devirmeye veya aşmaya çağırır okuyucuyu. Bu felsefenin de sonudur. Felsefede bilgiler, anlamlı tümceler yoktur. Felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir, bir çözümleme etkinliğidir. Bu aynı zamanda onun bu dönemdeki felsefe anlayışının ifadesidir. Wittgenstein da felsefeyi bırakarak daha anlamlı bulduğu işleri yapmak için geri Viyana'ya döner. Bu felsefi notlar almaya olmasa da akademik felsefe yapmaya verilen uzun bir ara olacaktır.

II. Geçiş Döneminde Wittgenstein

Wittgenstein felsefesi üzerine çalışanlar genel olarak onu felsefesini iki büyük yapıtıyla simgelenen (*Tractatus* ve *Felsefe Soruşturmaları*) iki döneme ayırırlar. Ama bazıları, onun yeni ortaya çıkan yazılarıyla iki değil, üç döneminden söz ederler. Sluga biraz daha ileriye giderek onun altı döneminden söz edebileceğini söyler. Ama bunun kesin bir sınıflama olmadığını, ayrıca böyle bir dönemleştirmenin onun düşüncesindeki süreklilik ve dinamikliğinin gözden kaçırılmasına yol açtığı uyarısında da bulunur. Bu nedenle tek bir Wittgenstein'dan söz edilebileceği gibi, onun birden fazla döneminden de söz edilebileceğini belirtir. Kendisi onun birinci, ikinci ve geçiş dönemlerini de ikiye ayırarak, Wittgenstein düşüncesinin altı döneme ayrılabilirliğini belirtir.

Tractatus dönemi olarak da bilinen 1914-1930 yılları arasını onun birinci dönemi; 1930-1936 yılları arasını ikinci dönemi; 1936-1951 yılları arasını ise onun üçüncü dönemi olarak tanımlar. Sonra her bir dönemi de ikiye ayırarak, *Tractatus*'ta ortaya konan fikirlerin onun Russell'in etkisinde olduğu dönemdeki görüşlerin ayrılabilirliğini, böylece *Tractatus*'un döneminin bir yerine iki dönem olarak görülebileceğini düşünür. Yine orta döneminin de ikiye ayrılabilirliğini, 1930-1933 yıllarının *Tractatus*'taki fikirlerden uzaklaştığı ve yeni bazı fikirlerin ortaya atılmaya başlandığı dönem olduğunu; 1933-1935 yıllarının ise *Kahverengi Kitap* ile *Mavi Kitap*'lardaki yeni fikirlerin ortaya çıktığı ayrı bir dönem olarak ele alınabileceğini düşünür. Aynı şekilde 1948'den sonraki yazıların *Felsefe Soruşturmaları*'nda ortaya konanlardan farklı sorunlarla ilgilendiğini görerek, bu dönemin de ikiye ayrılabilirliğini, böylece Wittgenstein'in altı döneminden söz etmenin mümkün olduğunu söyler (Sluga, 2011: 11).

² Wittgenstein merdiven metaforunu Mauthner'den almıştır, o da Sextus Empiricus'tan. Wittgenstein'in Mauthner'e yakınlığı tüm safhalarında görülmekle birlikte, ama en açık biçimde geç dönem yazılarında belirgindir (Sluga, 1996: 13).

Her dönemleştirme gibi Wittgenstein felsefesini, genel olarak yapıldığı gibi, iki veya üç dönem üzerinden ele alma da belli bir keyfilik taşımaktadır. Bu dönemleştirmeleri yapanlar, değişen ve aynı kalan bazı görüşlere dayanarak bunu yapmakta ve Wittgenstein felsefesini, bu değişen ve aynı kalan şeylere bakarak anlamaya veya anlatmaya çalışmaktadırlar. Ama bu türden her dönemleştirmenin farklı dönemlerde ortak olan noktaları gözden kaçırma tehlikesi yanında, düşüncenin sürekliliğini örtme tehlikesi de taşıdığını unutmamak gerekir.

Sluga açık bir biçimde ortaya koyduğu gerekçelere dayanarak, Wittgenstein'in görüşlerinin altı dönem olarak ele almayı önermiştir. Belki daha ayrıntılı ve titiz bir incelemeyle dönem sayısı daha da artırılabilir ya da onun görüşlerinde aynı kalan bakışa dayanarak bu dönemleştirmelere tümüyle karşı da çıkılabilir. Burada önemli olan bu dönemleştirmelerin onun görüşlerini anlamada ve anlatmada bir kolaylık sağlayıp sağlamadığıdır.

Wittgenstein'in köy öğretmenliği yıllarından sonra tekrar Viyana'daki Viyana Çevresi düşünürleriyle bağlantı kurması ve onların etkinliklerinde yer almaya başlamasıyla birlikte, *Tractatus*'taki fikirler üzerinde de eleştirel biçimde düşünmeye başlar ve Ludwig Waismann'ın da etkisiyle tümcenin sabit bir anlamı olduğu düşüncesi yerine, tümcenin anlamının onun doğrulanma yöntemine göre değiştiği düşüncesine ulaşır. Wittgenstein bunu "anlam kullanımdadır" şeklinde sloganlaştıracak, bu da onun bundan sonraki felsefesinin temel dayanaklarından birini oluşturacaktır (Sluga, 1996: 14-15).

1929'da tekrar Cambridge'e dönmesiyle yoğun bir biçimde *Tractatus*'ta gördüğü sorunlar üzerine düşünmeye başlayan Wittgenstein, bu geçiş döneminde *Tractatus*'taki tek dil düşüncesinin metafizik olduğunu ve *Tractatus*'un kendisinin de savaştığı düşünce tarafından sakatlandığını görür: Bu dilin mantığının yanlış anlaşılmasıdır. Farklı yapılar taşıyan ve farklı amaçlara hizmet edebilen çok farklı diller bulunmaktadır. Dil birçok alt dillerden veya dil oyunlarından oluşan bir yapıdır. Buradan tümcenin olguların mantıksal resmi olamayacağı ve tümcenin en son öğelerinin de basit nesnelere adları olamayacağı sonucuna varır (Sluga, 1996: 17). Bazı tümceler olguları resmetmek için kullanılsa da, bazı tümceler tamamen farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Resmetme veya bildirimde bulunma dilin tek işlevi değil, sayısız işlevlerinden sadece birisidir.

"1930'ların başları Wittgenstein'in hayatının en üretken yılları olur. İki kapsamlı kitap yazar ama yayımlamaz, *Philosophische Bemerkungen* (Felsefi Değıniler) ve *Philosophische Grammatik* (Felsefi Gramer). Bu kitaplarında *Tractatus*'ta savunduğu birçok görüşten vazgeçer: Artık mantıksal atomlara inanmaz ve günlük dilde örtülü olarak bulunan mantıksal eklemli bir dil aramayı bırakır. İlgileri mantık felsefesinden matematik felsefesine kaymıştır, uzun uzun matematikte kanıtlama ve indüksiyon, matematikte genellik ve sonsuzluk üzerine yazar. ...

Aynı zamanda Wittgenstein daha çok zihin felsefesiyle ilgilenmeye başlar. *Tractatus*'u yazdığında, anlama, niyet etme, arzu ve beklenti gibi şeylerin felsefenin ilgi alanına girmediğini (TLP 4.1121) düşünüyordu. Şimdi ise bu kavramların incelenmesinin dilin ve simgeciliğin yapısının anlaşılması için gerekli olduğunu düşünmekte, bunların incelenmesinin sadece deneysel psikolojinin değil, felsefenin de konusu olduğuna inanmaktadır. Sonuç olarak *Bemerkungen* (Felsefi Değıniler) ve *Grammatik* (Felsefi Gramer), zihin durumlarıyla ilgili kavramlar ve zihin durumlarını bildirmek ve dile getirmek için kullanılan dille ilgili ayrıntı incelemeler barındırmaktadırlar" (Kenny, 2006: 8).

Bu geçiş dönemde verdiği derslerin öğrencilerince tutulan notlarından oluşturulan iki kitap, *Mavi Kitap* ve *Kahverengi Kitap*lar onun, *Tractatus*'ta yer alan konular ve bunların eleştirileri dışında yeni bazı sorunlara da ele attığını göstermektedir. 1933-34 yılı derslerinde tutulan notlardan oluşan *Mavi Kitap*'ta düşünce ve anlam, duyum ve hayal gücü, realizm, idealizm ve solipsizm gibi konular yer alırken; 1934-1935 yıllarında verdiği derse tutulan notlardan oluşan *Kahverengi Kitap*'ta ise dil ve oyunlar arasında bir karşılaştırma yapılmakta ve tanıma ve gönüllülük gibi psikolojik kavramlar araştırılmaktadır (Kenny, 2006: 9).

Bu iki kitap genellikle *Felsefe Soruşturamaları'nın* ön hazırlıkları olarak görülür, orada yer alan sorunların bu iki kitapta da yer aldığı düşünülür. Bu büyük oranda doğru olsa bile, kimileri bu düşünceye katılmaz. Örneğin Sluga'ya göre bu kitaplarda ortaya atılan fikirler *Felsefe Soruşturamaları'nda* ortaya konanlarla ilintili olsa da aynı değildir. Bu dönemde Wittgenstein dilin birçok alt dilden ve dil oyunlarından oluştuğunu düşünse de, hala bu yapıların kesin kurallar tarafından belirlendiğine inanır. Henüz bazı dil oyunları sıkı kurallar tarafından belirlenirken bazılarının gevşek kurallarca belirlendiğini fark etmemiştir. Kuralların işlevine ilişkin bir eleştiri bu iki kitapta pek görülmez, ama bu eleştiri *Felsefe Soruşturamaları'nın* merkezi konularından biridir. Henüz özel dil tartışmaları da içsel-dışsal ilişkiye dair eleştirileri de ortada yoktur (Sluga, 1996: 19).

III. İkinci Dönemde Wittgenstein Felsefesi

İkinci döneminde onun etkilendiği kişiler değişir. *Felsefe Soruşturamaları'nda* açıkça adlarını andığı matematikçi F. Ramsey ve ekonomist P. Sraffa, onun *Tractatus'taki* hatalarını görmesinde önemli katkıları olduğunu düşündüğü kişilerdir. Onların dışında bu dönemde Russell'dan ziyade Moore'a yakınlık duyar ve yazılarında onun bazı düşüncelerini tartışır. Bunda ikisinin de günlük dil ve sağduyu konularına ilgi duymalarının da etkisi vardır, ama hiçbir zaman Russell'a duyduğu hayranlığı Moore'a duymaz. Moore bir sağduyu filozofu olarak görülür ve onun idealizme olduğu kadar realizme de uzak olduğunu düşünür (Sluga, 1996: 18).

1935 yılında Sovyetler Birliği'ne giden Wittgenstein orada bir hayal kırıklığı yaşar ve yeniden Norveç'e dönerek orada hayatının son yıllarına kadar üzerinde çalışacağı –kitap 1948'de Duplin'de büyük oranda tamamlanır- ama yayımlamayacağı *Felsefe Soruşturamaları* üzerinde çalışır. 1937'de Cambridge'e döner ve derslerine devam eder. 1938 yılında verdiği derslerin notları daha sonra (1996'da) *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar Üzerine Konuşmalar ve Dersler* adıyla yayımlanır.

Onun bu döneminin tipik özelliği ilgilendiği konuların çok hızlı değişmesidir. Bu dönemin öne çıkan konularının başında günlük dil gelir. Bu da onu G.E. Moore'un canlandırdığı İngiliz sağduyu felsefesi geleneğine götürür. Böylece Wittgenstein bu dönemde günlük dil çalışmalarını başlatan ilk kişilerinden biri olur. *Felsefe Soruşturamaları'nda* sembol, sözcük ve tümceler çok farklı kullanımları olduğunu vurgulayarak, felsefenin görevinin bu kullanımları açık kılmak, böylece felsefi ve metafizik bilmeceleleri çözmek olduğunu düşünür. Sonuç olarak felsefenin görevinin betimlemek, çözümlenmek ve tedavi etmek olduğu düşüncesine varır (Sluga, 1996: 20).

Tractatus gibi *Felsefe Soruşturamaları* da dilin yapısını araştırmaya koyulur, ama ara dönemdeki dil ve zihin durumlarına ilişkin çalışmalarının sonucu olarak, burada daha çok dilin düşünce ve zihin durumlarıyla ilişkisi üzerinde durulur. *Felsefe Soruşturamaları'nın* bu nedenle yalnız bir dil felsefesi klasiği değil, aynı zamanda bir zihin felsefesi klasiği olduğu söylenmiştir (Kenny, 2006: 11). Dilin zihin durumlarıyla ilgisi de onun ilgi alanına girmişse de, dil yine onun soruşturamalarının başat konusu olmayı sürdürür. Onu en iyi anlatan ifadelerden biri onun bir dil filozofu olduğu ve farklı dönemlerinde dilin farklı yanlarına ağırlık verse bile, dili semantik ve pragmatik boyutlarıyla sorunlaştırarak dilsel dönüşümün ana filozoflarından birisi olmasıdır.

Felsefe Soruşturamaları'nda Wittgenstein anlam, kavramların yapısı, mantıksal zorunluluk, kurallara uyma ve zihin-beden sorunu gibi sorunların dilin yetersiz kavranılışının birer sonucu olduklarını göstermeye girişir. Kullandığımız dilin sözcüklerinin, ancak onların doğru kullanımlarına ilişkin ortak bir ölçüt olması durumunda anlamlı olacaklarını söyler. Buradan da özel dil diye bir şeyin olamayacağı sonucuna varır³; çünkü bir kişi dili kendi iç yaşantılarını anlatmak için kullanmaktadır. İç yaşantıları

³ Wittgenstein'a göre sözcüklerinin neye göndermede buldukları yalnız o dili kullanan kişi tarafından bilinen bir dil mümkün değildir. İngilizce *pain* (acı) kelimesiyle oynanan dil oyunu bir özel dil değildir, çünkü insanlar genellikle bir kimsenin acı çekmesinin ne olduğunu bilmektedirler. İşaret edilerek acının bir duyumun adı olduğunu öğrenmeyiz, topluluğa ait dil oyununun bir parçası olarak onu öğreniriz. Örneğin bir çocuğun ağlaması acının spontan dil-öncesi anlatımıdır, ama çocuk büyüdükçe ailesi ona bunun yerine acıyı anlatabileceği geleneksel ifadeleri öğretir. Böylece acı-dili doğal anlatımın yerini alır (Kenny, 2006: 12).

anlatmak için muhakkak önceden genel olarak kabul edilmiş bir ölçütün olması gerektiğini iddia eder. Ama iç yaşantıları da yadsımaz. Söylemeye çalıştığı şey, bizim birisinin çektiği acıyı anlamamızın, acının varlığına ilişkin doğal ve dilsel ifadelere dayandığıdır. Wittgenstein dilin bütünüyle iletişime dönük, sosyal bir fenomen olduğunu düşünür (Sluga, 1996: 21).

II. Dünya Savaşı yıllarında algı ve bilgi onun yeni ilgi alanı olur. Dilin öğrenim sürecine sıkça göndermede bulunur. Çocuğun dil öğrenmesinin aslında yeni bir yaşam biçiminin öğrenilmesi olduğunu görür. Dilde ve herhangi bir dünya kavrayışında varsayılan doğal ve kültürel koşulların tümü anlamında yaşam biçimi kavramı sıkça kullanılmaya başlanır. *Kesinlik Üzerine*'de her inancın birlikte bir dünya görüşü oluşturdukları bir inançlar sisteminin parçası olduğunu, bir inancı onaylamanın veya yadsımanın böyle bir inançlar sistemini varsaydığını ve onun bir parçası olduğunu söyler. Bununla yapmak istediği göreciliğin bir savunusundan ziyade, yaşam biçimlerinin, dünya görüşlerinin ve dil oyunlarının bütünüyle dünyanın yapısı tarafından sınırlandırıldığını ortaya koymaktır. Dünya bize hangi dil oyunlarının oynanabileceğini öğretmektedir (Sluga, 1996: 22). Bununla birlikte de hangi dil oyunlarının oynanamayacağını da.

Hayatının son yıllarında yazdıklarını da kapsayan ve 1969'da yayımlanan *Kesinlik Üzerine (On Certainty)* başıyla yayımlanan yapıtında Descartes'in "düşünüyorum o halde varım"la, Moore'un "burada bir elin olduğu kesinlikle biliyorum" çıkarımlarıyla yaptıkları gibi, kuşkuculuğun çürütülemeyeceğini göstermeye çalışmaktadır. Bu önermelerin kesin sayılmalarının, onların bizim dil oyunumuzda oynadıkları normatif rolden kaynaklandığını, onların bizim dil oyunu düşüncelerimizin üzerinden aktığı dere yatakları olduğunu söyler. Bu nedenle, bu önermelerin metafizik doğruları ifade eden önermeler olarak ele alınamayacaklarını savunur. Bu bütün felsefe tartışmalarının sonu demektir, ama bu son da mutlak, apaçık bir hakikat değildir, sadece belirli türden bir insan pratiğidir (Sluga, 1996: 23).

Sonuç: Felsefeden Ne Beklemeliyiz?

Tek bir dil, sıkı bir mantıksal dil arama çabasıyla başlayan felsefe yolculuğunun geldiği yer, bütün belirlemelerin (iddiaların, bilgilerin) bir yaşam pratiğinin veya dil oyununun parçası olduğu ve ancak bu dil oyunu içinde anlam kazandığıdır. Anlamın kullanımla belirlenir bir şey olarak görülmesi, dilin pragmatik boyutunun öne çıkarılması, doğruluğun ortadan kaldırılması ya da dil oyunlarına göreceli kılınmasıyla sonuçlanmıştır. Felsefenin Wittgenstein'dan sonra yürüdüğü yol da genellikle bu çizgi olacaktır.

"Wittgenstein hâlâ felsefi önermelerin olanaklı olduğunu yadsımaktadır. Felsefenin amacı tedaviyle ilgilidir, bizim anlamsız konuşmalardan ve çözümü olmayan sorunlar tarafından eziyet edilmekten kurtulmamız için bizi tedavi etmektir. Felsefe açıklığa ulaştığında, bu felsefe sorunlarının çözülmesiyle ulaşılan bir açıklık değil, onların ortadan kaybolmasıyla gelen bir açıklıktır. Wittgenstein 'neden felsefe bu kadar çetrefillidir?' diye kendisinde sorduğunda, bu soruya yanıtı felsefenin ne olduğuna ilişkin onun kavramını da özetlemektedir" (Kenny, 2006: 14).

Kenny Wittgenstein'in *Philosophical Remarks* (s.52'de) yer alan bu yanıtını, N. Malcolm'un bir yazısından aktardığı çevirisiyle, yazısına ekler: "Felsefe, bizim aptalca oraya koyduğumuz düşüncemizdeki düğümleri çözer; ama bunu yapmak için bu düğümler kadar çetrefilli olan bazı adımları atması gerekmektedir. Felsefenin sonucu basit olmasına karşın, bu sonuca ulaşmak için onun yöntemi bu kadar basit olamaz. Felsefenin çetrefilliği onun konusundan değil, bizim düğümlenmiş anlama yetimizden kaynaklanmaktadır" (Malcolm, 1967: 229).

Wittgenstein *Tractatus*'ta *Felsefe Soruşturmaları* ve hayatının son yıllarında yazdığı notlarının yer aldığı *Kesinlik Üzerine*'de felsefenin bir bilgi alanı olma, bir bilgi veya teori ortaya koyma çabalarına karşı çıkar. *Tractatus*'ta felsefenin bir öğretisi değil, bir etkinlik, bir çözümleme etkinliği olduğunu söylerken, *Felsefe Soruşturmaları*'nda da (§ 109) filozofların ilgilerinin bilimsel olamayacağını, bilimler gibi felsefenin bir teori geliştiremeyeceğini söyler.

Felsefenin amacını ve ondan beklenenleri ele aldığı çeşitli yazılarında, farklı dilsel sorunları ele alsa ve farklı sözcükler kullansa da felsefeden anladığı ve beklediği şey pek değişmez. Sluga bunu onun *Tractatus* ve *Felsefe Soruşturmaları* kitaplarından alınan tümcelerle oluşturduğu yazıda açık bir biçimde resimlemektedir. "Her ikisinde de 'filozoflarının işinin pratik bir amaç için hatırlatmaları biraraya getirmek" (FS, 128) olduğunu söyler. Bu amaç bazen, örneğin yaşam sorunun ortadan kaybolması gibi, tedavi edici olarak tanımlanmıştır. 'Bütün olanaklı bilimsel sorular yanıtlandığında da, yaşam sorununun tümüyle dokunulmadan durduğunu duyumsarız. ... Yaşam sorununun çözümü sorunun bütünüyle ortadan kaybolmasındadır' (TLP, 6.521-6.522). Başka bir yerde felsefeyi 'zihnimizin dil aracılığıyla büyülenmesine karşı bir savaş olarak' tanımlar ve 'gerçek keşfin felsefeye barış getiren keşif olduğunu" söyler (FS, 109 ve 133). Tedavi edici dilin kullanımı açıkça Freud'un 1930'larda geliştirdiği eleştirel bakışla ilintilidir" (Sluga 1996: 23).

Anthony Kenny ise Wittgenstein'in biri negatif birisi de pozitif olmak üzere felsefeye iki işlev yüklediğini düşünmektedir. Felsefenin negatif veya tedavi edici görevi, felsefi yanılgıları gidererek felsefe sorunlarını çözmesidir. Felsefenin ikinci ve pozitif görevi ise bize dilimizin günlük kullanımındaki işleyişine ilişkin bir resim sunmasıdır. O bu iki görevin örtüşüklerini düşünür (Kenny, 2006: XV). Zaten bu iki görev iç içedir, felsefe birisini yaptığını dolaylı olarak ikincisini de yerine getirmektedir.

Felsefe Soruşturmaları'nda ve genel olarak ikinci dönem felsefesinde de Wittgenstein, felsefenin her şeyi yalnızca ortaya koyduğunu; hiçbir şeyi açıklamadığını, hiçbir sonuç çıkarmadığını söyler. Onu analitik bir etkinlik olarak görür. Her şey açık olarak ortada olduğuna göre açıklanacak bir şey de yoktur. Gizli olan şey de bizi ilgilendirmez (§126). Felsefenin vardığı sonuçlar, anlığın dilin sınırlarına tosladığında edinmiş olduğu şişliklerin ve herhangi bir yalın saçmalığın keşfedilmesidir (§119). Ona göre felsefe dilin gerçek kullanımına hiçbir şekilde el sürmemelidir. Sadece dilin kullanımını betimleyebilir felsefe; çünkü onu temellendiremez, her şeyi olduğu gibi bırakır (§124). Açıklamadan tümüyle geri durulmalı, onun yerine betimleme geçmelidir. Felsefe dilin işleyişini inceleyerek felsefi sorunları çözer. "Felsefe, anlığımızın dilimizin araçlarıyla büyülenmesine karşı bir mücadeledir" (§109). Bunu da felsefe tek bir yöntemle yapmaz. Felsefede tek bir yöntem değil, yöntemler vardır, farklı tedavi yolları olduğu gibi (§ 133).

Wittgenstein *Tractatus*'ta, mantığın, gündelik dile nazaran ideal dili temsil ettiğini ileri sürerek, felsefenin hatasının mantığın ötesine gitmek istemesinden kaynaklandığını söylerken; *Felsefe Soruşturmaları*'nda felsefenin hatasının günlük dilin ötesine gitmek olduğunu söylemektedir (Hadot 2015: 79). Ona göre günlük dil aşılamaz. "Hatamız olguları bir ilk fenomen (*Urphänomen*) olarak görmemiz gerektiği yerde; yani sadece: falan dil oyunu oynanıyor dememiz gereken yerde, bir açıklama aramaktır" (*Felsefe Soruşturmaları* § 654'den aktaran Hadot, 2015: 79).

Bir yandan felsefeden yalnız dil oyunları çeşitliliğini betimlemesini isterken, bir yandan da filozofları kullandıkları sözcüklerin günlük dilde kullanılıp kullanılmadığını sınınamaya çağırır. Bu aynı zamanda ilk dönemde olduğu gibi metafizikten kurtulma, günlük dile dönme çağrısı olarak okunabilir. "Filozoflar bir sözcüğü kullandıklarında -"bilgi", "varlık", "nesne", "ben", "tümce", "ad"- ve bir şeyin özünü kavramaya çalıştıklarında kendimize şunu sormalıyız: Bu sözcüğün, anayurdu olan dilde gerçekten böyle kullanıldığı olur mu hiç?

Biz sözcükleri metafiziksel kullanımdan gündelik kullanımına geri getiriyoruz" (Wittgenstein, 1986: § 116). Filozoflar sözcükleri kullanırken, felsefe yaparken, hep kendilerine "bu sözcük gündelik dilde hiç böyle kullanılıyor mu?" diye sormalıdır. Bu felsefenin günlük dile geri döndürülmesidir.

Görüldüğü gibi, Wittgenstein her iki ya da üç dönemde de bir dil filozofudur. Gerek *Tractatus*'ta gerek *Felsefe Soruşturmaları*'nda felsefenin hatasının ne olduğunu anlatarak filozofları bu yanıltan kurtulmaya çağırmaktadır. Filozofların mantığın (dilinin mantığının ötesine) veya gündelik dilin ötesine geçmeye çalışmalarının yol açtığı dilsel sıkıntılardan söz etmektedir. *Tractatus*'ta dilin mantığına aykırı tümceler kuran filozofların anlamsız bildirimlerde bulduklarını söylerken de, *Felsefe Soruşturmaları*'nda sadece oynanan dil oyunlarını betimlemek gerekirken, açıklama veya

temellendirme yapmaya girişen filozofları günlük dile geri dönmeye çağırırken de ("Felsefe dilin kullanımına hiçbir şekilde dokunmamalıdır, olsa olsa onu betimleyebilir. O her şeyi nasılsa öyle bırakır" -§ 124) felsefe sorunlarını çözmeye yönelmektedir. Her iki dönem de felsefenin nasıl yapılması gerektiğini söylemektedir. Wittgenstein felsefeden olanı yalnız betimlemesini isterken bile ondan bir şey yapmasını da beklemektedir; bu da kuramlaştırmadan, bir öğretiyi ortaya koymadan doğa bilimlerinin tümcelerinden başka bir şey söylememek (birinci dönem) ve günlük dile geri dönmektir (ikinci dönem). Ama her iki durumda da "metafizikten kurtulma" çabasının onun çalışmalarının arka planında yer aldığını söylemek yanlış olmaz.

Wittgenstein bunu söylemesinin nedeni dilin kullanılmasından kaynaklanan sorunlara dikkat çekmektir. Özellikle de felsefe yaparken kullanılan dile, ama yalnız ona değil, dikkati çekmektir. Sözcükleri kullanırken onların kullanıldığı bağlamları göz ardı etmemizin ve -görünümleri aynı olduğu için- sözcüklerin aynı şeyi imlediklerini düşünmenin bizi sürüklediği yanılgılardan bizi kurtarmaktır. "Sözcükleri konuşulduğunda işittiğimizde veya yazıda ve baskıda onlarla karşılaştığımızda bizi yanılgıya sürükleyen onların aynı kalan görünüşleridir. Onların kullanılışları bize o kadar açık bir biçimde sunulmaz. Özellikle, felsefe yaptığımız zaman bu öyledir" (Wittgenstein, 1986: § 11). Bizi dille ilgili yanılgılardan kurtarması, iyileştirmesi veya tedavi etmesidir felsefeden beklenen. Wittgenstein anti-felsefe denilebilecek bir çizgiye de ulaşsa, yine de söyledikleriyle felsefenin ne olması gerektiğini, ondan neyin beklenip neyin beklenemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Hadot, P., (2015). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, M. Erşen (Çev.), 3. Basım, Ankara: Doğu Batı Yay.
- Kenny, A., (2006). *Wittgenstein*, Revised Edition, Malden, Oxford: Blackwell Publishing.
- Malcolm, N., (1967). "Wittgenstein's Philosophische Bemerkungen", *The Philosophical Review*, Vol. 76, No. 2., 220-229.
- Sluga, H., (1996). Ludwig Wittgenstein: Life and Work. An Introduction, *A Cambridge Companion to Wittgenstein*, H. Sluga ve D. G. Stern (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Sluga, H., (2002). "Ludwig Wittgenstein: Hayatı ve Eserleri", *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Cogito*, sayı 33, 11-39.
- Sluga, H., (2011). *Wittgenstein*, Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Wittgenstein, L., (1969), *On Certainty*, G.E.M. Anscombe and G. H. Von Wright (Eds.), D. Paul and G.E.M. Anscombe (Trans.), Oxford: Basic Blackwell.
- Wittgenstein, L., (1974). *Letters to Russell, Keynes, and Moore*, G. H. Von Wright (Ed.), Ithaca: Cornell University Press.
- Wittgenstein, L., (1986). *Philosophical Investigations*, G.E.M. Anscombe (Trans.), Oxford: Basic Blackwell.
- Wittgenstein, L., (1998) *Philosophical Remarks*, G.E.M. Anscombe (Trans.), Oxford: Basic Blackwell.
- Wittgenstein, L., (2002). *Tractatus Logico-Philosophicus*, D.F. Pears and B.F. McGuinness (Trans.), London and New York: Routledge.